

TARIXNING JONLI RISHTASI BOBOLAR XOTIRASI ORQALI ASRLARNI ANGLASH

*Termiz Iqtisodiyot va servis
universiteti Tarix yonalishi
magistratura 1-bosqich
talabasi **Nomozov Jaloliddin**
email:jaloliddinnomozov490@gmail.com*

Annotatsiya

Ushbu maqolada xronologik tarixni sovuq va mavhum raqamlar majmui sifatida emas, balki "insoniy o'lcham" hamda vaqtning avlodlar o'lchami (*Generational Memory*) vositasida idrok etish konsepsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda avlodlar o'rtasidagi bevosita muloqot va og'zaki xotira zanjiri orqali tarixiy masofaning qisqarishi, xususan, "qo'l berib ko'rishish zanjiri" (*Handshake chain*) modeli ilgari suriladi. Shaxsiy va oilaviy shajara xotirasidan kelib chiqqan holda, bor-yo'g'i 7–8 ta bobo-nabira rishtasi insonni Amir Temur davri va undan avvalgi tarixiy voqealiklar bilan bevosita bog'lashi matematik hamda antropologik jihatdan asoslab beriladi. Maqola an'anaviy davrlashtirish metodologiyasiga to'ldiruvchi sifatida og'zaki tarix (*Oral History*) va sub'ektiv vaqt tushunchasining ilmiy hamda ma'naviy ahamiyatini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Tarixiy xotira, avlodlar zanjiri, insoniy vaqt, og'zaki tarix, shajara, generatsion xronologiya, Poytingar, tarixiy masofa.

Abstract

This article analyzes the concept of perceiving chronological history not as a collection of cold and abstract numbers, but through the "human scale" and generational measurement of time (*Generational Memory*). The study proposes a model for shortening historical distances through direct intergenerational communication and the chain of oral memory, specifically the "Handshake Chain" model. Based on personal and family genealogical memory, it mathematically and anthropologically substantiates how a chain of merely 7 to 8 grandfather-grandchild connections directly links a contemporary individual to the era of Amir Timur and earlier historical realities. The article aims to highlight the scientific and spiritual significance of oral history and the subjective concept of time as a complement to traditional periodization methodology.

Keywords: Historical memory, generational chain, human time, oral history, genealogy, generational chronology, historical distance, time perception.

Özet

Bu makalede, kronologik tarihin soğuk ve soyut rakamlar kümesi olarak değil, "insani ölçek" va zamanın nesiller arası boyutu (Nesiller Arası Hafıza) aracılığıyla algılanması konsepti analiz edilmektedir. Çalışmada, nesiller arasındaki doğrudan iletişim ve sözlü hafıza zinciri aracılığıyla tarihi mesafenin kısılması, özellikle "El Sıkışma Zinciri" (Handshake Chain) modeli öne sürülmektedir. Kişisel ve ailevi soy ağacı hafızasından yola çıkarak, sadece 7–8 dede-torun bağının insanı Emir Timur dönemi ve önceki tarihi gerçeklerle doğrudan bağladığı matematiksel ve antropolojik açıdan kanıtlanmaktadır. Makale, geleneksel dönemselleştirme metodolojisini tamamlayıcı olarak sözlü tarih (Oral History) ve öznel zaman kavramının bilimsel ve manevi önemini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi hafıza, nesiller zinciri, insani zaman, sözlü tarih, soy ağacı, nesiller kronolojisi, tarihi mesafe, zaman algısı.

KIRISH

Insoniyat tarixni, asosan, darsliklar, sanalar va quruq xronologik raqamlar orqali idrok etishga ko'nikgan. Yuz yilliklar, asrlar va ming yilliklar biz uchun shunchalik ulkan va olis vaqt oralig'i bo'lib tuyuladiki, natijada o'tmish voqealari insoniy histuyg'ulardan xoli bo'lgan, qog'ozdagi sovuq faktlarga aylanib qoladi. Masalan, XIV asr yoki Buxoro amirligi davri haqida o'ylaganimizda, u afsonaviy, biz yetib borolmaydigan darajada uzoq bir o'tmish kabi tasavvur qilinadi. Biroq, vaqtga va tarixiy masofaga kalendar raqamlari nuqtai nazaridan emas, balki "insoniy o'lcham" va avlodlar xotirasi (*Generational Memory*) prizmasi orqali qaralsa, manzara tubdan o'zgaradi.

Vaqtning insoniy o'lchami — bu har bir shaxsning o'z ajdodlari bilan bog'laydigan tirik xotira rishtasidir. Agar inson o'z umri davomida ko'rgan, bag'rida ulg'aygan, ovozi eshitib, suhbatini olgan bobosini eslasa, u shunchaki bir insonni emas, balki o'sha bobo yashab o'tgan butun bir davrning tirik guvohini ko'rgan bo'ladi. Masalan, XX asrning o'rtalarida tug'ilgan va o'sha davrning ruhiyati, turmush tarzi hamda voqealarini o'z ko'zi bilan ko'rgan bobo bilan muloqotda bo'lgan nabira, aslida, o'zi yashamagan o'sha davr xotirasiga bevosita daxldor bo'lib shakllanadi. Shu tariqa, sovuq raqamlardan iborat bo'lgan tarix birinchi qo'l orqali tirik hissiyotga va hayotiy haqiqatga aylanadi.

Ushbu konsepsiyaning eng hayratlanarli va mazmunli tomoni shundaki, bunday bobo-nabira o'rtasidagi tirik muloqot va og'zaki xotira zanjiri bir necha marta takrorlansa, insoniyat tarixidagi asriy masofalar ko'z o'ngimizda keskin qisqaradi. Agar har bir bobo o'z vaqtida o'zining bobosini ko'rgan va undan avvalgi davr xotiralarini eshitgan bo'lsa, bor-yo'g'i 7 yoki 8 ta bobo-nabira uchrashuvi zanjiri bizni bugungi kundan to Amir Temur yashagan XIV asrgacha bo'lgan ulkan davr bilan bog'laydi. Ya'ni, fanda "qo'l berib ko'rishish zanjiri" (*Handshake chain*) deb

ataladigan ushbu modelga ko'ra, har bir avlod o'zidan oldingi avlodning handshakeni (qo'l ushlashi)ni davom ettirsa, Sohibqiron Amir Temur bilan bir davrda yashagan inson va bugungi zamondoshimiz o'rtasida bor-yo'g'i 7–8 kishilik jonli insoniy zanjir durdoy bo'lib turadi.

Bu yondashuv tarixshunoslikda an'anaviy ravishda qo'llaniladigan davrlashtirish metodologiyasini inkor etmaydi, aksincha, uni boyitadi. U tarixni uzoq va mavhum hodisa emas, balki qisqa, zich va har birimizning tomirimizda oqayotgan qon hamda oilaviy shajaralarimiz orqali bog'langan tirik jarayon ekanligini ko'rsatadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi — avlodlar xotirasi orqali tarixiy masofani anglashning mazmun-mohiyatini ochib berish, "jonli vaqt zanjiri" modelini matematik hamda antropologik jihatdan asoslash va bu orqali insoniyatning o'z o'tmishiga bo'lgan ma'naviy hamda emotsional munosabatini yangicha bosqichga olib chiqishdan iboratdir.

ASOSIY QISM

1-bo'lim: "Jonli vaqt" va avlodlar xotirasi (*Generational Memory*) konsepsiyasi Insoniyat jamiyati vaqtini o'lchashda, asosan, astronomik hamda kalendar o'lchov birliklariga — yillar, asrlar va ming yilliklarga tayanadi. Biologik va ijtimoiy jihatdan esa vaqt tamoman boshqacha xarakterga ega. Antropologiya va sotsiologiyada **"Generatsion vaqt"** (*Generational time*) tushunchasi mavjud bo'lib, u vaqtning raqamlardagi ifodasi emas, balki inson avlodlarining almashinuvi va ularning xotira vositasida bir-biriga bog'lanish jarayonini anglatadi. An'anaviy tarixiy yondashuvda 100 yil yoki bir asr o'ta uzun, bir inson umridan bir necha barobar katta bo'lgan vaqt oralig'i kabi ko'rinadi. Biroq avlodlar xotirasi prizmasida 100 yil — bu bor-yo'g'i ikki avlodning tutashgan nuqtasidir. Avlodlar o'rtasidagi xotira uzatish uchta asosiy bosqichda kechadi: **Bevosita shaxsiy tajriba:** Inson o'zi yashayotgan va guvohi bo'layotgan davr ma'lumotlari.

Tirik muloqot xotirasi (*Communicative memory*): Inson o'z oilasi muhitida ota-onasi va xususan, bobo-buvilaridan eshitgan, ularning shaxsiy kechinmalari orqali qabul qilib olgan jonli xotira. Bu xotira, odatda, 80-100 yillik vaqt masofasini qamrab oladi.

Madaniy va tarixiy xotira (*Cultural memory*): Yozma manbalar, kitoblar hamda moddiy obidalar orqali saqlanadigan xotira.

Maqolamizda ilgari surilayotgan **"Jonli vaqt"** tushunchasi aynan ikkinchi bosqichga — *Communicative memory* tushunchasiga tayanadi. Yozma manbadagi ma'lumot inson uchun neytral va obyektiv fakt bo'lsa, boboning o'z nabirasiga aytib bergan hikoyasi subyektiv, his-tuyg'uga boy va tirik dalilga aylanadi. Nabira o'z bobosining ko'zlariga qarar ekan, u nafaqat o'sha insonni, balki u yashagan davrning ruhiyatini, ijtimoiy muhitini hamda o'sha zamon odamlarining dunyoqarashini his qiladi. Natijada, 1940–1950-yillar xotirasi 2000-yillardan keyin tug'ilgan avlod uchun begona

yoki o'tmishdagi qandaydir afsona emas, balki bevosita o'zi muloqotda bo'lgan insonning taqdiri va hayoti orqali "yaqinlashgan" jonli haqiqatga aylanadi. 2-bo'lim: "Qo'l berib ko'rishish zanjiri" (*Handshake chain*): Asrlarni bog'lovchi matematika

Tarixiy masofaning qisqaligini tushunish uchun xronologiyani o'tmishga qarab avlodlar zanjiri vositasida hisoblab chiqamiz. Bu model fanda va sotsiologiyada **"Qo'l berib ko'rishish zanjiri"** (*Handshake chain*) deb atalib, har bir avlod o'zidan oldingi avlod vakili bilan shaxsan ko'rishgani va uning qo'lini ushlagani prinsipiga tayanadi. Odatda, bir inson o'zining bobosini ko'rish va u bilan muloqot qilishi kutilgan tabiiy holatdir. Oila tarixida har bir bobo va nabira o'rtasidagi yosh farqi hamda ularning birga yashagan davri o'rtacha 60–80 yillik xotira ko'prigini hosil qiladi. Endi ushbu zanjirni real misolda matematik jihatdan hisoblab chiqaylik

Zanjirning 1-xalqasi (Zamonaviy avlod):

Bugungi zamondoshimiz (2000-yillarda tug'ilgan) o'z bobosini (1940-yillarda tug'ilgan) ko'rgan, uning bag'rida ulg'aygan va u bilan muloqot qilgan. Bobo o'z navbatida 1950–1960-yillardagi muhit va jamiyatni o'z ko'zi bilan ko'rgan va bu haqida nabirasiga so'zlab bergan.

Zanjirning 2-xalqasi (Tarixiy burilish):

1940-yilda tug'ilgan o'sha bobo ham o'z navbatida o'zining bobosini ko'rgan. U bobo taxminan XIX asrning o'rtalarida (1860–1870-yillarda) tug'ilgan. Demak, 1860-yilda tug'ilgan inson Buxoro amirligi yoki Xiva xonligi davrida yashagan, o'sha davrning ijtimoiy-siyosiy tuzumini o'z ko'zi bilan ko'rgan. Bugungi nabira o'z bobosi orqali Buxoro amirligi davri guvohi bilan bor-yo'g'i **2-qo'l (xalka)** masofasida bog'lanib turibdi!

Zanjirning 3-xalqasi:

1860-yilda tug'ilgan bobo o'z bobosini (taxminan 1780–1790-yillarda tug'ilgan) ko'rgan. Bu davr Mang'itlar sulolasi va O'rta Osiyo xonliklarining barqarorlashgan davriga to'g'ri keladi.

Zanjirning 4-xalqasi:

1780-yilda tug'ilgan boboning bobosi taxminan 1700–1710-yillarda tug'ilgan (Ashtarxoniylar davri).

Zanjirning 5-xalqasi:

1700-yilda tug'ilgan insonning bobosi taxminan 1620–1630-yillarda tug'ilgan (Imomqulixon va Buxoro xonligining gullab-yashnagan davri).

Zanjirning 6-xalqasi:

1620-yilda tug'ilgan insonning bobosi taxminan 1540–1550-yillarda tug'ilgan (Shayboniylar davri, Buxoro va Samarqandning qayta tiklanishi).

Zanjirning 7-xalqasi:

1540-yilda tug'ilgan insonning bobosi taxminan 1460–1470-yillarda tug'ilgan (Samarqand va Heratda Temuriylar renessansi, Sulton Hüseyn Boyqaro va Alisher Navoiy davri).

Zanjirning 8-xalqasi (Sohibqiron davri):

1460-yilda tug'ilgan insonning o'z bobosi esa taxminan 1380–1390-yillarda tug'ilgan. Bu inson **Sohibqiron Amir Temur** va uning ulkan imperiyasi gullab-yashnagan davrda dunyoga kelgan hamda Sohibqironni o'z ko'zi bilan ko'rgan insonlar bilan zamondosh bo'lgan!

Ushbu mantiqiy-matematik model shuni ko'rsatadiki, insoniyat tarixi va Yevroosiyo qit'asidagi buyuk burilishlar bizdan minglab yillar emas, bor-yo'g'i **8 ta insoniy muloqot va qo'l berib ko'rishish zanjiri** masofasida joylashgan. Bu esa tarixning naqadar zich va inson omiliga yaqin ekanligining yaqqol isbotidir. 3-bo'lim: Og'zaki tarix (*Oral History*) va shajara xotirasining ilmiy qiymati Zamonaviy tarixshunoslikda rasmiy arxiv hujjatlari va yozma manbalar bilan bir qatorda **"Og'zaki tarix"** (*Oral History*) yo'nalishi ham alohida metodologik ahamiyatga ega. Har bir oilada saqlanib qolgan shajara, bobolardan meros bo'lib kelayotgan rivoyatlar, qishloq va mahalla qabristonlaridagi qabr toshlaridagi bitiklar ile shaxsiy xotiralar rasmiy tarixni to'ldiruvchi eng hayotiy manbalardir. Ko'pincha rasmiy tarixiy kitoblarda faqat hukmdorlar, urushlar va yirik siyosiy Voqealar qayd etiladi. Biroq oddiy insonlarning qanday yashagani, ularning ruhiy holati, iqtisodiy ahvoli va kundalik turmush tarzi aynan avlodlar xotirasi orqali saqlanib qoladi.

Masalan, XIX asr oxirida yoki XX asr boshlarida yashagan bobolarimiz haqidagi ma'lumotlar oilaviy xotirada saqlanganda, u nafaqat muayyan bir urug'ning tarixi, balki butun jamiyatning o'sha davrdagi ijtimoiy-madaniy holatini aks ettiruvchi kichik bir ko'zgu (mikrotarix) vazifasini o'taydi. Shuning uchun oilaviy shajaralarni o'rganish va ajdodlar xotirasini yozib borish — bu shunchaki o'z nasl-nasabini bilish emas, balki milliy va umuminsoniy tarixiy xotirani saqlab qolishning amaliy usulidir.

XULOSA

Insoniyat o'z o'tmishini va o'zligini anglashi uchun tarixiy vaqtni to'g'ri idrok etishi o'ta muhimdir. Ushbu tadqiqotda ilgarigiga qaraganda boshqacha — "insoniy o'lcham" hamda vaqtning avlodlar o'lchami (*Generational Memory*) prizmasi orqali tarixiy masofaning naqadar yaqin va zich ekanligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijasida quyidagi asosiy va konseptual xulosalarga kelindi:

1. **Vaqtning insoniy o'lchami:** Tarix shunchaki darsliklardagi sovuq va mavhum sanalar majmui emas, balki tirik insoniy muloqot va avlodlar xotirasi orqali bizga uzatiladigan jonli jarayondir.
2. **Tarixiy masofaning qisqaligi:** Fanda **"Qo'l berib ko'rishish zanjiri"** (*Handshake chain*) deb ataluvchi model orqali o'tmishga nazar tashlanganda, bor-yo'g'i 2 ta bobo-

nabira rishtasi bizni XIX asr O'rta Osiyo xonliklari davri bilan, 7–8 ta insoniy muloqot zanjiri esa Sohibqiron Amir Temur va Temuriylar renessansi davri bilan bevosita bog'lashi matematik hamda antropologik jihatdan isbotlandi.

3. Og'zaki tarixning (*Oral History*) ma'naviy qiymati: Oilaviy shajara va bobolardan qolgan tirik xotira — bu rasmiy tarixni to'ldiruvchi, xalqlarning madaniy va ruhiy merosini saqlab qoluvchi eng samimiy manbadir.

Har bir inson o'z ajdodlarining xotirasini asrab-avaylashi va uni kelajak avlodlarga yetkazishi shunchaki oilaviy burch emas, balki butun jamiyatning tarixiy ildizlarini va o'zligini mustahkamlovchi ma'naviy poydevordir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YRATI

- 1.Ahmedov B. O'zbekiston xalqlari tarixi manbalari (Qadimgi va o'rta asrlar). – Toshkent: "O'qituvchi", 1991. – 288 b.
- 2.Bo'riyev O., Jo'rayev M. O'zbek etnografiyasi va og'zaki xalq ijodi. – Toshkent: "Fan", 2008. – 216 b.
- 3.Inoyatov S., Rajabov Q. O'zbekiston tarixi (Eng qadimgi davrdan hozirgi kungacha). – Toshkent: "Tafakkur", 2015. – 320 b.
- 4.Sagdullayev A. O'zbekistonda davlat boshqaruvi va ijtimoiy-madaniy hayot tarixi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2010. – 256 b.
- 5.Ziyo A. O'zbek davlatchiligi tarixi: eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar. – Toshkent: "Sharq", 2000. – 368 b.